

ישראל ואתגר הגרעין האיראני: גישה ביקורתית - פרופ' מאיר ליטבק

פרופ' מאיר ליטבק, מרכז אליאנס ללימודים איראניים באוניברסיטת תל אביב.

תקציר

איראן היא ללא ספק האתגר האסטרטגי המשמעותי ביותר לישראל בשנים האחרונות. במאמר זה נבחן אם המדיניות הישראלית מול איראן הוכיחה את עצמה, ומהן האפשרויות העומדות בפניה. הגישה הביקורתית המוצעת במאמר אינה מתעלמת מהאיום ואינה קוראת לשיבה בחיבוק ידיים או לייאוש, אלא מדגישה את הצורך בגישה ריאליסטית וביעדים ריאליים, גם אם אינם אופטימליים, מפני שהחלופות עלולות להיות גרועות יותר. הבנה נכונה של התהליכים המתחוללים באיראן עשויה להביא למסקנה שהזמן פועל לרעת המשטר שם, והוא יהיה חייב לשנות את מדיניותו אם ברצונו לשרוד. מכאן, שהשילוב של איפוק, אימוץ דיפלומטיה רציונלית, ריאליסטית ובלתי מתלהמת, ופעילות צבאית במישורים הכרחיים בלבד, ישרת טוב יותר את ביטחון ישראל.

מבוא

הרפובליקה האסלאמית של איראן היא ללא ספק האתגר האסטרטגי המשמעותי ביותר לישראל בשנים האחרונות. איראן היא המדינה היחידה בעולם שהנהגתה קוראת לחיסול ישראל, ושהקריאה "מוות לישראל" מושמעת בה בכל כינוס. זו המדינה היחידה שבה האנטישמיות משולבת עמוק בשיח הרשמי שלה. ולרטוריקה הארסית הזו נוספו שלושה ממדים מעשיים המשלימים זה את זה: שאיפתה של איראן להשיג יכולת גרעינית צבאית, פיתוח מערכות נשק מתוחכמות, בעיקר טק"ק וכטב"ם, המציבות אתגר משמעותי ליכולות ההגנה של ישראל, והשימוש שהיא עושה בארגונים פלסטיניים ואסלאמיסטיים, ביחוד חזבאללה בלבנון, מיליציות שיעיות עיראקיות ואולי החותיים בתימן בעתיד, כנשק להתשת ישראל וכאמצעי להרתעת ישראל מפעולה נגדה.

מאז 2018 מנהלות ישראל ואיראן התכתשות אלימה בעצימות לא גבוהה בסוריה, אשר עלולה להעמיד את שתי המדינות במסלול התנגשות לעימות נרחב יותר, אשר עלול לגבות מחיר יקר משני הצדדים. מטרת מאמר זה היא לבחון כמה ממאפייני האתגר האיראני, את דרכי ההתמודדות של ישראל עימו בשנים האחרונות, וכן את אפשרויות הפעולה העומדות בפני ישראל.

האיבה האיראנית לישראל נשענת על שלוש רגליים: התנגדות אידאולוגית לציונות; האמונה כי האינטרסים של ארה"ב וישראל חופפים וכי לישראל השפעה גדולה מאוד על תהליכי קבלת ההחלטות נגד איראן בארה"ב; והרווח הגאופוליטי לאיראן במישור האזורי (Dassa Kaye, Nader, and, Roshan, 2011, p. 56). בקרב חוקרים וגורמים שונים בעיצוב מדיניות מתנהל ויכוח על משקלו של כל אחד מהגורמים הללו בעיצוב המדיניות האיראנית.

החוקרים המדגישים את המרכיב האינסטרומנטלי במדיניות האיראנית מסבירים כי האיבה המוצהרת לישראל נועדה לגשר על הפער הדתי בין הרוב הערבי הסוני לבין המחנה השיעי בהנהגת איראן, פער שהחריף מאז מהפכת 1979 ובעקבות עליית הזרם הסלפיג'יהאדי הסוני מראשית שנות ה-80 של המאה הקודמת, וכן לרכך את החשדנות הבסיסית בין ערבים לאיראנים, כחלק משאיפותיה של איראן לבסס את מעמדה כמעצמה אזורית. לדבריהם מדובר ברטוריקה בלבד שנועדה לשמר את דימויו המהפכני של המשטר (Parsi, 2007). עם זאת, ההיקף האדיר של השיח הקורא לחיסול ישראל וכן השיח האנטישמי בשפה הפרסית המיועד לקהלים מקומיים באיראן, סותרים את הטענה כי מדובר אך במכשיר למדיניות חוץ. הטענה שהאיבה האיראנית לישראל נובעת מהיחסים הטובים שהתקיימו בין ישראל למשטר השאה מתעלמת מהעובדה שרוב מדינות אירופה, וגם סין, קיימו קשרים ענפים עם משטר השאה והדבר אינו מפריע לרפובליקה האסלאמית לנהל עימן קשרי סחר בשווי מיליארדי דולרים בשנה.

לדעתי המרכיב האידאולוגי – האיבה לישראל וליהודים אשר רכיב מרכזי בתפיסת העולם של המשטר האסלאמי באיראן אף יותר מהחשיבות של מעמדם של האסלאם והמוסלמים – הוא הגורם המרכזי לעוינות האיראנית העמוקה. תפיסה זו עוצבה על ידי האייתוללה רוחאללה ח'ומייני, מייסד הרפובליקה האסלאמית, עוד לפני מהפכת 1979, וזכתה להרחבה מאז. בבסיס האיבה הזו עומדים שני מרכיבים אידאולוגיים המשותפים לכל התנועות האסלאמיסטיות המודרניות: האחד הוא תפיסת הציונות ומפעלה כשיאה של המתקפה התרבותית והפוליטית של המערב על עולם האסלאם, וכשורש המשבר הרוחני, המוסרי, הפוליטי והכלכלי שממנו סובלים המוסלמים בעידן המודרני; השני הוא תחייתן של תפיסות המתארות את היהודים כאויבי האסלאם מראשית צמיחתו והרואות בהקמת מדינת ישראל החוליה האחרונה בשלשלת ההתנכלויות הללו. מרכיב נוסף הוא התפיסה האסלאמית הרואה את היהודים כמי שנדונו על ידי האל לכפיפות ולהשפלה כבני חסות (אהל אלדימה) של המוסלמים לאחר שדחו את תורתו של הנביא מוחמד. לפיכך, עצם הקמת מדינת ישראל היא לתפיסתם קריאת תיגר

על האסלאם (ליטבק, 2004, עמ' 362–391; Alavi, 2019, P. 1). אפשר לומר כי האיבה לישראל מזינה את התחרות האסטרטגית עימה, וכן כי עצם התחרות הזו מגבירה את האיבה כלפי ישראל.

עד 2019 נזהרו רוב הדוברים האיראנים מלהצהיר כי איראן היא זו שתילחם בישראל. במקום זאת, כבר ב־1991 הציג מנהיג איראן אייתוללה עלי ח'אמנאי תוכנית לפתרון בעיית פלסטין, אשר שללה כל אפשרות להסכם שלום עם ישראל. התוכנית קראה לקיום משאל עם בקרב תושביה האוטנטיים של פלסטין, מכל הדתות, החיים בתוך פלסטין ומחוצה לה, אך לא בקרב היהודים שבאו בעקבות הציונות. תוצאות המשאל הן שיקבעו את הפתרון הראוי לפלסטין, כלומר, מדינה ערבית אסלאמית. היהודים שחיו בארץ לפני קום המפעל הציוני יוכלו להמשיך לחיות בה אם יסכימו למעמד של מיעוט דתי תחת שלטון אסלאמי, ושאר היהודים יחזרו לארצות שמהן היגרו. כל עוד ישראל מסרבת לקבל פתרון זה, תפקידה של איראן הוא להגיש סיוע צבאי, לוגיסטי ומדיני לפלסטינים ולערבים הנלחמים בישראל, כדי שיקיזו את דמה, יורידו אותה על ברכיה ויאלצו אותה לקבל את התוכנית האיראנית (ממרי", 2018; Khamenei, 2012, P. 12).

השימוש בשלוחים הוא מאפיין מרכזי בתפיסת הביטחון הלאומי של איראן, בעיקר לנוכח החוויה הקשה של מלחמת איראן-עיראק, שעלתה לאיראן במאות אלפי הרוגים ופצועים ובנזק כלכלי גדול. בנוסף להתשה, נועדה פעילותם של שלוחים אלה להרתיע את ישראל מלתקוף את תשתית הגרעין האיראנית. אסטרטגיה זו מכוונת נגד כלל יריביה של איראן במזרח התיכון, והיא מאפשרת לה להכתיב, במידה רבה, את כללי המאבק בזירות השונות בלי שהיא תישא בתוצאות (אוריון, 2018, עמ' 19–29).

המתקן באראק לייצור מים כבדים, (מקור: ויקיפדיה)

ההיבט המאיים ביותר באתגר שמציבה איראן הוא שאיפתה להשיג יכולת גרעינית, הנובעת ממגוון שיקולים. מבחינת איראן הגרעין הוא חלק מ"ארגז הכלים" או קריטריון המגדיר מעצמה, והיא ללא ספק רואה את עצמה כמעצמה אזורית. העובדה שמדינות אחרות באזור, פקיסטאן, הודו, ובראיתן גם ישראל מחזיקות נשק כזה, מחייבת את איראן לתפיסתה להגיע למעמד שווה לשלהן בהיבט זה. חולשתה של איראן מול מתקפת הטק"ק והחל"כ מעיראק בשלהי מלחמת איראן-עיראק (1980-1988) שכנעה אותה בצורך שלה בנשק הרתעתי אבסולוטי. מכאן גם נחישותה לבנות יכולת טק"ק מרשימה. לכך נוספו גם הפרנויה

של המשטר האיראני, והאמונה כי נשק כזה יעניק לאיראן ולמשטר בה חסינות מפני איומי המערב. הפער בין החסינות שממנה נהנית צפון־קוריאה הגרעינית לבין גורלו של צדאם חוסיין, שלא החזיק נשק כזה, הוא ההוכחה לאיראנים למידת חיוניותו של נשק גרעיני.

חשיפת האתר הגרעיני האיראני ב־2002 (ליד אֶסֶפְהָאן) הוכיחה כי איראן הפרה את התחייבויותיה במסגרת החתימה על האמנה למניעת הפצת נשק גרעיני (NPT) ופעלה להשיג יכולת גרעינית צבאית (Arnold, Bunn, Chase, Miller, Mowatt-Larssen, and Tobey, 2019). בגלל חשיפה זו, ולנוכח חששה מהתקפה אמריקנית בעקבות פלישת ארה"ב לעיראק (2003), חדלה איראן, ככל הנראה, ממאמציה להשיג נשק גרעיני. ח'אמנאי אף הוציא פסק הלכה (פתווה), שתוכנו המלא לא פורסם, האוסר על פיתוח וייצור נשק גרעיני (Eisenstadt and Khalaji, 2011).¹

גם אם איראן ויתרה כרגע על השאיפה להשיג נשק גרעיני, הרי המחיר הכלכלי הכבד ששילמה עד כה כדי לשמר את יכולותיה הוא חסר היגיון, אלא אם כן בכוונתה לשמר יכולת גרעינית צבאית או לכל הפחות להגיע למעמד של "מדינת סף" גרעינית, המסוגלת לייצר נשק גרעיני תוך שבועות ספורים מרגע ההחלטה. מצד שני, ייתכן מאוד שאיראן הגיעה למסקנה כי מצב של "מדינת סף" עדיף בהרבה על מצב של השגת נשק גרעיני, שיצית מירוץ חימוש גרעיני באזור, ואף יפגע ביחסיה עם בנות בריתה רוסיה וסין.²

אין צורך להאריך באכסניה הנוכחית בתיאור האיום האסטרטגי הצפוי לישראל אם איראן תשיג נשק גרעיני, גם אם תבחר לא להשתמש בו. השאלה שארצה להרחיב בה היא האם המדיניות הישראלית מול איראן הוכיחה את עצמה, ומהן האפשרויות העומדות בפני ישראל בעתיד.

ישראל פעלה מול איום הגרעין האיראני בשלושה מישורים מקבילים: מדיניות סיכול חשאי, מאמץ מדיני, והצגת אופציה צבאית לתקיפת מתקני הגרעין האיראניים (Editors of Encyclopedia Britannica, 2021; Bergman, Gladstone, and Fassihi, 2021). גם אם פעולות הסיכול האטו את ההתקדמות של איראן לעבר יכולת גרעינית, הן לא בלמו את התהליך. יתרה מכך, ייתכן שהן אף הגבירו את נחישותה של איראן לקדם את פרויקט הגרעין מתוך תחושת האיום על ביטחונה.

במישור המדיני מציגה ישראל מאז 2005 עמדה בלתי ריאלית, הדורשת שאיראן תתפרק מכל יכולותיה הגרעיניות. גישה זו, גם אם מניעה הגיוניים, מתעלמת לחלוטין מכך שהשפלה בוטה של איראן, או כזו המתעלמת מהטראומות הלאומיות

1 מבלי להיכנס לדיון משפטי מפותל, חשוב לציין כי פסק הלכה כזה אינו נצחי, וכי ניתן לשנותו אם השתנו הנסיבות.

2 המונח "מדינת סף" מתייחס למדינה המחזיקה בשלושת המרכיבים החיוניים לבניית נשק גרעיני: כמות מספקת של חומר בקיע, אורניום מועשר לדרגת 96%, וכן הטכנולוגיה והידע הנחוצים להעשרת האורניום, להרכבת מרעום שייצור פיצוץ גרעיני ולבניית גוף הפצצה. אתגר נוסף הוא זיווד הפצצה בראש קרב לטיל.

שחוותה, לא תניב תוצאות חיוביות. כך לדוגמה, בין השנים 2003 ל-2005, כאשר איראן ניהלה מו"מ עם המעצמות על הגבלת פעילותה, היא דרשה שיותר לה לשמר את הצנטריפוגות להעשרת אורניום שהרכיבה, אשר לא עלה אז על 500 במספר. ארה"ב, בעידודה של ישראל, דחתה את ההצעה ודרשה את פירוק כולן. מספר הצנטריפוגות שבידי איראן היום גדול פי 50.

מנהיגי ישראל הצהירו פעמים רבות כי ישראל לא תשלים עם איראן גרעינית ולא תהסס לנקוט כל צעד שימנע מאיראן להשיג את יעדיה. מאז שובו של בנימין נתניהו לראשות הממשלה ב-2009, הוא הציג את מדיניותה של איראן, במיוחד בתחום הגרעין, כסכנה קיומית לישראל, ואף השווה בין מצבה של מדינת ישראל לבין האיום שניצבו בפניו יהודי אירופה ערב מלחמת העולם השנייה (בן, 2012; צזנה, 2013). חוץ מהעובדה שהשוואה אינה נכונה עובדתית, מפני שאיראן, הגם שמדובר במשטר עויין ואכזרי, אינה גרמניה הנאצית, ומפני שמדינת ישראל החזקה אינה חסרת אונים כשהיו יהודי אירופה ערב השואה – הרי שמסגור המציאות בפריזמה של השואה פוגע בחשיבה הרציונלית בעת עיצוב אסטרטגיה לאומית. נוסף לכך, ההשוואה המשדרת דימוי של חולשה מחלישה את ההרתעה הישראלית (Malin and Eiran, 2013, Pp. 79, 83-85; Dassa Kaye, Nader, and, Roshan, 2011, Pp. 33, 36-37). לדברי חוקרים אחדים, בשנים 2009–2012 עמדה ישראל על סף תקיפה באיראן, אך הדרג המדיני נרתע לבסוף מלקבל את ההחלטה.

מתוך עמדה זו, ישראל ביקרה קשות את הסכם הביניים בסוגיית הגרעין שנחתם ב-24 בנובמבר 2013 בין איראן לבין חמש החברות הקבועות במועצת הביטחון, ארה"ב, רוסיה, סין, צרפת ובריטניה, וכן גרמניה. היא טענה שההסכם הוא "טעות היסטורית" וחזרה על תביעתה הלא ריאלית לפירוק כל יכולותיה הגרעיניות של איראן (Kershner, 2014; נחמיאס, 2013). הביקורת החריפה מצד ישראל לא השפיעה על ממשל אובמה, ונראה שאף גרמה לכך שארה"ב חדלה להתייחס ברצינות לטענותיה של ישראל בעת ניהול המשא ומתן עם איראן.

כאשר נחתם ב-4 ביולי 2015 הסכם המעצמות עם איראן על תוכנית הגרעין האיראנית הידוע כ־JCPOA (Joint Comprehensive Plan of Action) ביקר אותו רוה"ם נתניהו כהסכם "כניעה" והצהיר כי ישראל אינה מחויבת לו (רבינא, וסוכנויות הידיעות, 2016). מומחים ישראלים הצביעו על שורת כשלים בהסכם החדש: הוא אומנם הגביל את מספר הצנטריפוגות הפעילות להעשרת אורניום, מנע מאיראן להתקין צנטריפוגות מתקדמות יותר, ואסר על פיתוח המרכיבים הצבאיים הנחוצים לבניית פצצה גרעינית, אך השאיר בידיה את היכולת להעשיר אורניום, וחשוב לא פחות – אפשר לה לפתח צנטריפוגות מתקדמות יותר ושאר תחומי ידע הנחוצים לרכישת יכולת גרעינית.

ההסכם הוגבל מראש בזמן, ובסיומו, תהפוך איראן ל"מדינת סף" גרעינית לגיטימית בהסכמת הקהילה הבינלאומית. לבסוף, הסדרי הפיקוח תלויים במידה רבה ברצונה הטוב של איראן, ואינם מונעים ממנה לרמות אם תחליט לעשות כן. חשש נוסף היה שבעקבות ההסכם יזרמו לאיראן עשרות מיליארדי דולרים

בעקבות שחרור כספים איראניים שהיו מוקפאים בבנקים מערביים, בשל ביטול עיצומים ופתיחתה של איראן להשקעות נרחבות של חברות בינלאומיות. כספים אלה, הובע החשש, יאפשרו לאיראן להתעצם צבאית ולהגביר את פעילותה באזור, במיוחד נגד ישראל (נגל, 2022; ידלין, 2014; אסכולאי, 2015, עמ' 11; אסכולאי, 2018, עמ' 13–15). לעומתם, טענו אחרים כי על אף הפגמים בהסכם הוא הצליח להסיג את איראן לאחור בהתקדמותה ליכולת גרעינית, וכי ללא ההסכם יכלה איראן להתקדם באין מפריע כמעט לגמרי לקראת יכולת כזו. יתרה מכך, מתנגדי ההסכם לא הציעו לו כל חלופה ריאלית. פוליטיקה היא אומנות האפשרי, ואסטרטגיה אינה בחירה בין האידאלי למצוי, אלא מחייבת לפעמים לבחור בין חלופות שאינן אידאליות.

לאחר בחירתו של דונלד טראמפ לנשיאות ארה"ב בנובמבר 2016 זכתה התנגדותה הנחרצת של ישראל להסכם הגרעין לתמיכה בבית הלבן. ב־8 במאי 2018 הצהיר הנשיא טראמפ כי ארה"ב פורשת מההסכם עם איראן. זאת על אף שאיראן לא הפרה את ההסכם. כחלק מהנסיגה מההסכם הודיע טראמפ על חידוש העיצומים נגד איראן כביטוי למדיניות של "לחץ מקסימלי" שנועדה להביא אותה לויתורים משמעותיים במסגרת הסכם חדש. ישראל הרשמית בירכה בהתלהבות את צעדי הנשיא האמריקני. עם זאת, בעוד שטראמפ הביע את אמונתו כי יעלה בידו להביא את איראן לחתום על הסכם טוב יותר, התעקשה ישראל על תביעתה לפרק לחלוטין את תוכנית הגרעין האיראנית, כנראה מתוך תקווה שהעיצומים יביאו לקריסת המשטר באיראן. קולות לא רבים בישראל, ובהם הרמטכ"ל לשעבר גדי איזנקוט, הגדירו את הנסיגה מההסכם כשגיאה אסטרטגית שלא תשיג את היעד המרכזי של בלימת הגרעין האיראני (Dassa Kaye, 2022, Pp. 116-117).

העיצומים אכן גרמו נזק קשה לכלכלת איראן, שהתבטא בשחיקת ערך המטבע האיראני, באינפלציה גבוהה ובהתרוששות מעמד הביניים. אבל התקווה כי המצוקה הכלכלית תאלץ את איראן להסכים לויתורים משמעותיים מעבר לאלה שעשתה בהסכם ה־JCPOA הייתה בנויה על כמה הנחות יסוד שגויות. ראשית, מדינות אינן קורסות כל כך מהר, גם תחת משטר עיצומים קשה. ונצואלה, לדוגמה, הגיעה לסף קריסה כלכלית בגלל העיצומים האמריקנים שהחלו ב־2006, אך המשטר המרקסיסטי שם שרד. שנית, איראן, שהייתה תחת משטר עיצומים מאז 1995, פיתחה דרכים שונות לעקוף את המגבלות, למשל בהעברת נפט לוונצואלה, שמכרה אותו עבורה. כמו כן, בשונה מהעיצומים תחת ממשל אובמה, אשר נהנו מתמיכה עולמית רחבה, צעדיו של ממשל טראמפ נדחו על ידי רוסיה וסין, והן סייעו לאיראן לעקוף את חלקם.

חשוב מכול – איראן השתמשה בעיצומים כעילה להסיר מעליה את המגבלות שהסכם הגרעין הטיל עליה והתקדמה מאוד בתחום העשרת האורניום למעמד "מדינת הסף" המיוחל. ב־4 בינואר 2021, ערב כניסתו של ג'וי ביידן לתפקידו כנשיא ארה"ב, הפרה איראן בפעם הראשונה בצורה בוטה את הסכם הגרעין והודיעה כי החלה בהעשרת אורניום לדרגת 20%. הצעד המתריס נועד ליצור לחץ על הנשיא

החדש ולהעמיד את איראן בעמדת מיקוח משופרת לקראת חידוש המשא ומתן על הסכם הגרעין. ב־13 באפריל 2021 הלכה איראן צעד נוסף והודיעה כי תעשיר אורניום לרמה של 60%, רמת ההעשרה הגבוהה שביצעה אי פעם, וכי תתקין 1,000 צנטריפוגות נוספות להעשרת אורניום. במאי 2022 קבע דו"ח סבא"א (הסוכנות הבינ"ל לאנרגייה אטומית) כי איראן אגרה כמות גדולה של אורניום מועשר פי 18 מהמותר לה בהסכם הגרעין – כמות שתספיק לבניית פצצה גרעינית אחת (ידלין ואסכולאי, 2021).³

על אף שממשל הנשיא ביידן הציע לאיראן ויתורים שונים, הרי שבעת כתיבת שורות אלה (ינואר 2023) ההסכם טרם נחתם, אם בשל נוקשות איראנית ואם בשל היסוס אמריקני לנוכח שיתוף הפעולה בין איראן לבין רוסיה במלחמה באוקראינה ובשל גל המחאה הגואה באיראן. ישראל התמידה בביקורתה על ההסכם המתגבש וטענה שהוא אף גרוע מקודמו, אך ספק רב אם טיעוניה השפיעו על עמדת ארה"ב. לצד הפעילות המדינית בתקופת המשא ומתן המחודש, איימו אישים ישראלים, כמו שר הביטחון דאז בני גנץ, כי ישראל תכין חלופה צבאית לתקיפת איראן כאמצעי אחרון לבלום את התקדמותה לפצצה גרעינית (שומפלי וואזולאי, 2022; לוקש, 2022). ההצהרות הללו חזרו על דיון קודם בנושא שהתקיים בשנים 2009–2013. שורה של מומחים העלו כבר אז ספקות כבדים בדבר התועלת שבתקיפה כזו, שאף גברו עם חלוף השנים והובילו למסקנה שנוקה גדול מהתועלת שהיא עשויה להביא. רעיון התקיפה באיראן צריך להתבסס על שתי הנחות יסוד: האחת היא שיש לישראל כל המידע המודיעיני על כל מתקני הגרעין האיראניים, והשנייה היא שישראל מסוגלת לפגוע במתקנים אלה באופן כזה שיוציא אותם מכלל פעולה לשנים רבות.

מאז 2003 בנו האיראנים מתקני גרעין באזורים שונים בעומק עשרות מטרים מתחת לקרקע באופן המקשה מאוד על פגיעה אפקטיבית בהם. בעבר צפתה ההערכה האופטימית ביותר כי תקיפה כזו תשיג עיכוב של תוכנית הגרעין האיראנית בשנתיים לכל היותר, ובשנת 2023 לנוכח ההתקדמות האיראנית בידע ובטכנולוגיה, נראה כי העיכוב יהיה אף לזמן קצר יותר (בן מאיר, 2013, עמ' 199–210; קס, 2012, עמ' 15–26; ידלין וגולוב, 2013, עמ' 7–20; ענבר, 2020; לימור, 2021).

מכאן, שתקיפה ישראלית לא תביא להישג אסטרטגי משמעותי, אבל בסבירות גבוהה ביותר תמריץ את איראן להחליט לייצר פצצה במהירות האפשרית גם בשל ההשפלה וגם בגלל תחושת הפגיעות. יתרה מזו, איראן תוכל להציג את עצמה כמי שהותקפה למרות שלא ייצרה פצצה, במעשה תוקפנות חסר הצדקה, ואז גם תהיה לה לגיטימציה בין־לאומית להתקדם לייצור פצצה כדי למנוע הישנות של

3 האורניום הנמצא בכורים גרעיניים לייצור חשמל מועשר בדרך כלל לרמה של 3–5 אחוז. צוללות ונושאות מטוסים גרעיניים זקוקות לאורניום המועשר ברמה העולה של 60%. מאחר שאין לאיראן ספינות כאלה, הרי שהעשרת אורניום מעל ל־6% היא נטולת היגיון כלכלי ונועדה לקרב את איראן למעמד של "מדינת סף" או מעבר לכך.

מעשי תוקפנות כאלה. דוברים איראנים רשמיים אף איימו במפורש כי התקפה ישראלית תביא את איראן להחלטה זו. כלומר, אם עכשיו קיים סיכוי סביר שאיראן תסתפק במעמד של "מדינת סף", הרי שדווקא התקפה ישראלית עלולה להעמיד את ישראל במצב שממנו היא חוששת יותר מכול.

כלל ידוע הוא שהפחתה במלחמה אינו יודע איך היא תתפתח או תסתיים, והדבר נכון גם במקרה הישראלי-איראני. קיים סיכוי סביר כי התקפה ישראלית תביא למתקפת-נגד איראנית, אם באמצעות טק"ק, אם בהפעלת משולבת של מערך הרקטות הגדול של חזבאללה, ואולי אף של המיליציות השיעיות בעיראק ובתימן הפועלות תחת חסותה. תגובה כזו עלולה לגרור את ישראל למלחמת התשה ארוכה ויקרה. בעבר נזקקה ישראל לאישור אמריקני לפני שיצאה למלחמות גדולות. הסיכוי לאישור כזה בימים אלה קלוש ביותר, ויציאה למלחמה ללא הסכמה אמריקנית עלולה לעלות לישראל במחיר כבד ביותר. כמו כן, בעבר נזקקה ישראל תמיד לארה"ב כדי לסיים מלחמות, וללא אישור וגיבוי אמריקני יקשה עד מאוד להגיע לסיום המלחמה בתנאים הנוחים לישראל.

יש יהודות, כפי שקבע ראש אמ"ן לשעבר האלוף (במיל') תמיר היימן, כי האסטרטגיה הישראלית מול התגרענות איראן קרסה, וכי שני העוגנים המרכזיים של האסטרטגיה הזו – קריאה להטלת סנקציות כלכליות כבדות על טהראן וגיבוש הרתעה צבאית מצידה של ארה"ב – לא הוכיחו את עצמם (ליס, 2023). לעומת זאת אפשר לטעון כי אם העדיפות העליונה של ישראל היא למנוע את התגרענותה של איראן, הרי שהסכם עם איראן על אף כל חסרונותיו הוא בבחינת הרע במיעוטו. חזית נוספת שבה ניצבת ישראל מול איראן היא סוריה. שם מנהלת ישראל מאמץ לבלימת פעילותה של איראן לביסוס תשתית צבאית משמעותית בסוריה, במטרה ליצור חזית שנייה מול ישראל ברמת הגולן נוסף ללבנון. פעילותה של איראן נועדה גם להדק את אחיזתה בסוריה כבת חסות אסטרטגית, וגם להעביר לחזבאללה שבלבנון אמל"ח "שובר שוויון".

לאחר שפניותיה של ישראל לארה"ב ולרוסיה למנוע את התבססות איראן בסוריה לא נענו, החלה ישראל בשלהי 2017 לתקוף מהאוויר מתקנים איראניים בסוריה במסגרת התפיסה שנקראה "המערכה בין המלחמות" (מב"ם). במשך חמש שנות הפעלתו השיג המב"ם הצלחות טקטיות ואופרטיביות. איראן לא הצליחה לממש את חזון ההתבססות שלה, וישראל אף הצליחה לפגוע בהעברות הנשק מאיראן לחזבאללה. איראן הכילה לרוב את התקיפות של ישראל, אם מתוך כך שהכירה בחולשתה בהקשר הסורי הספציפי, שכן מספר ניסיונות תגובה איראניים לא צלחו, ואם מתוך תחושה שלמרות ההישגים הטקטיים של ישראל, עולה בידה בכל זאת להעביר כמויות משמעותיות של אמל"ח לחזבאללה (אורטל, 2021, עמ' 86–91; ולנסי וכדורי, 2022).

סיכום

כפי שנראים הדברים, עימות בקנה מידה גדול בין ישראל לאיראן הופך לבלתי נמנע בשל ההצטרבות של כמה תהליכים: ההתכתשות בסוריה, ההתקדמות האיראנית המהירה בתחום הגרעיני, ומאמצי הסיכול של ישראל בזירה המדינית ובאמצעים חשאיים וכן היריבות האסטרטגית האזורית. לכך יש להוסיף התבטאויות חסרות אחריות של פוליטיקאים ישראלים על הצורך לתקוף צבאית את איראן גופא או כי ישראל היא "המדינה היחידה בעולם שהורגת איראנים", המתעלמות מהאפשרות שהשפלה פומבית של איראן עלולה לדחוף אותה להגיב ביתר שאת נגד ישראל (גולן, 2019).

מצד שני, איראן ניצבת בפני שורת אתגרים פנימיים העלולים להציב בטווח הארוך איום קיומי על המשטר, או לחייב אותו לשנות את מדיניותו, כולל מול ישראל. איראן סובלת ממשבר מים מחריף הנובע משילוב של אקלים צחיח ורצף של שנות בצורת, ומניהול כושל של משק המים. על פי שורת מחקרים, הגירעון השנתי במי התהום של איראן גדל בקצב של 5.2 מיליארד מ"ק בשנה, והוא מתקרב למצב בלתי הפיך אם לא יחול שינוי דרסטי במדיניות השלטון. בשנת 2021 פרצו מהומות במספר מחוזות באיראן בשל מצוקת המים, וסביר כי אלה רק יתרבו עם החמרת הבעיה (Ashraf, Nazemi, and AghaKouchak, 2021; Czulda, 2022; Pp. 113-123). איראן פגיעה מאוד לתהליך ההתחממות הגלובלית. בכמה ערים בדרום איראן הגיעו הטמפרטורות בקיץ לרמה של 54 מעלות. התייבשות אגמים בצפון איראן מאיימת לגרום לסופות מלח העלולות להחריב שטחים חקלאיים ועירוניים נרחבים. אם התהליכים האלה יימשכו, וכרגע כל הסימנים מצביעים על החמרה בהם, יהפכו חלקים נרחבים באיראן לבלתי ראויים למגורי אדם ויחייבו את עקירתם של מיליונים מבתיהם, על כל השלכות החברתיות-פוליטיות הכרוכות בכך (World Data, 2023).

בעיה נוספת באיראן היא השינוי הדמוגרפי. חרף מאמצי המשטר האסלאמי, שיעור הילודה באיראן נמצא בירידה מתמשכת זה 25 שנים. איראן עתידה למצוא את עצמה במציאות דמוגרפית הדומה לזו שבמדינות אירופה. אך בשונה מבאירופה, הבסיס הכלכלי באיראן פחות מפותח, ומשמעות הדבר היא נטל כלכלי כבד, בייחוד על הדור הצעיר (World Population Review, 2022).

מחאת הצעירים שפרצה באיראן בנובמבר 2022 ממחישה את הניכור המתחזק בין חלקים ניכרים באוכלוסייה לבין המשטר. גם אם המחאה דועכת, יש סבירות גבוהה כי הצירוף של קשיים פנימיים מחמירים ואוכלוסייה שאינה קשובה לאידאולוגיה של המשטר ואינה נכונה לשלם קורבנות כבדים על מזבח אותה אידאולוגיה, יביאו לשינוי פוליטי כלשהו באיראן בטווח הארוך או יאלצו את המשטר לשנות את מדיניותו ולנהוג באיפוק רב יותר, והדבר יקרין בהתאמה על מידת האיום שאיראן תציב כלפי חוץ. לפיכך, אפשר לטעון כי הזמן פועל לרעת המשטר באיראן ואף יפחית בטווח הארוך מהסכנה שמשטר זה מהווה כלפי האזור

כולו וכלפי ישראל בפרט.

הגישה הביקורתית המוצעת מהניתוח שהוצג פה אינה מתעלמת מהסכנות שבאיום האיראני ואינה קוראת לשיבה בחיבוק ידיים או לייאוש, אלא מדגישה את הצורך בגישה ריאליסטית המכירה באיום האיראני אך אינה מציגה קו אידאולוגי נוקשה המתעלם מההקשר ומאילוצים במערכת הבין-לאומית והפועל מתוך שאיפות בלתי-ריאליות לקריסה איראנית מיידית. יש לשאוף ליעדים ריאליים גם אם אינם אופטימליים, מפני שהחלופות עלולות להיות גרועות יותר. אין לראות בפעילות החיונית בתחום המב"ם פתרון קסם שאפשר לשמור על הישגיו לאורך זמן בלי להידרדר לעימות כולל עם איראן. והחשוב מכול, יש להימנע מהצהרות מתלהמות שהנזק שלהן כפול. הצהרות כאלה עלולות להביא לעימות בעצימות גבוהה עם איראן, שלא בטוח שתוצאותיו יהיו חיוביות למדינת ישראל. וחמור לא פחות, השמעת איומים בתגובה להתקדמות האיראנית אשר אין יכולת לממשם תמג את ישראל כ"נמר של נייר" ותפגע קשות בדימוי העוצמה ובכושר ההרתעה שלה.

לבסוף, הבנה נכונה של התהליכים המתחוללים באיראן עשויה להביא למסקנה שהזמן פועל לרעת המשטר בה, ושהמשטר יהיה חייב לשנות את מדיניותו הנוכחית אם הוא רוצה לשרוד. שילוב של איפוק, אימוץ דיפלומטיה רצינולית, ריאליסטית ובלתי מתלהמת, ופעילות צבאית במישורים הכרחיים בלבד, ישרת טוב יותר את ביטחון ישראל.

המחבר מודה לידידו, אל"ם (במיל') שלמה קשי, על הערותיו החשובות בעת כתיבת המאמר.

רשימת מקורות

- אורטל, ערן (אפריל 2021). "הזבוב על גב הפיל – מקומה של המערכה בין המלחמות בתפיסת הביטחון של ישראל", **עדכן אסטרטגי**, כרך 24, גיליון 2, עמ' 86-91.
- אוריון, אסף (יולי 2018). "המענה למלחמת השלוחים האיראנית: תבונת ירושלים ועוצמתה מול 'כוח קודס'". **עדכן אסטרטגי**, כרך 21, גיליון 2, עמ' 19-29.
- אסכולאי, אפרים (יולי 2015). "באיזו מידה ההסכם חוסם את דרכה של איראן לפצצה?". בתוך אבנר גולוב ואואן אלתרמן (עורכים): **הסכם הגרעין עם איראן – תהיות והערכות**. המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2016, עמ' 11.
- אסכולאי, אפרים (פברואר 2018). "איראן לאחר הסכם הגרעין – דו"ח מצב". בתוך: מאיר ליטבק, אמילי לנדאו ואפרים קם (עורכים): **איראן בסביבה אסטרטגית משתנה**. המכון למחקרי ביטחון לאומי, עמ' 13-20.
- בן, אלוף (12 במרץ 2012). "בהשוואת נתאנו לאושוויץ, נתניהו התקרב יותר

- מאי-פעם למלחמה עם איראן". **הארץ**.
- בן מאיר, יהודה (2013). "הדיון הפומבי בישראל בסוגיית ההתמודדות עם הגרעין האיראני". בתוך: ענת קורץ ושלמה ברום (עורכים). **הערכה אסטרטגית לישראל 2012-2013**. המכון למחקרי ביטחון לאומי, עמ' 199-210.
- גולן, אריה (21 ביולי 2019). "הנגבי: 'אנחנו המדינה היחידה שהורגת איראנים כבר שנתיים'". **הבוקר הזה**, רשת ב'.
- המערכת (2 אוקטובר 2018). "השמדת ישראל – היעד האידיאולוגי והמעשי של משטר המהפכה באיראן". ממר"י.
- ולנסי, כרמית וכדורי, עדן (10 ביולי 2022). "חמש השנים הטובות של המב"ם בסוריה – ומה הלאה?" **מבט על**, גיליון 1617, המכון למחקרי ביטחון לאומי.
- ידלין, עמוס וגולוב, אבנר (אוקטובר 2013). "היה כי תותקף: כיצד תגיב איראן?". **עדכן אסטרטגי**, כרך 16, גיליון 3, עמ' 207.
- ידלין, עמוס (25 בנובמבר 2014). "הסכם הביניים: מ'טעות היסטורית' לחלופה המועדפת". **מבט על**, גיליון 634, המכון למחקרי ביטחון לאומי.
- ידלין, עמוס ואסכולאי, אפרים (10 בינואר 2021). "מה המרחק של איראן מפצצה גרעינית?". **מבט על**, גיליון 1421, המכון למחקרי ביטחון לאומי.
- לוקש, אלכסנדרה (18 במאי 2022). "האיום המרומז בתקיפה באיראן: 'האתגר יהפוך לקשה יותר בעתיד'". *Ynet*.
- ליטבק, מאיר (2004). "איראן וישראל: האיבה האידיאולוגית ושורשיה". **עיונים בתקומת ישראל**, כרך 14, עמ' 362-391.
- לימור, יואב (16 בדצמבר 2021). "ביום של הפצצה: כך ייראו תקיפה ישראלית אפשרית באיראן, והיום שאחרי". **ישראל היום**.
- ליס, יהונתן (1 בינואר 2023). "ראש אמ"ן לשעבר: פגיעה בפלסטינים עלולה להחליש את גיבוי ארה"ב מול איראן". **הארץ**.
- נגל, יעקב (24 באפריל 2022). "איראן – אל הסף ומעבר לו". **ערוץ 14**.
- נחמיאס, עמרי (24 בנובמבר). "נתניהו על הסכם הגרעין: 'לא הסכם היסטורי אלא טעות היסטורית'". **וואלה!**.
- ענבר, אפרים (12 במרץ 2020). "איראן וישראל: המלחמה הבלתי נמנעת?". **מכון ירושלים לאסטרטגיה ולביטחון**.
- צזנה, שלמה (13 ביוני 2013). "לא נאפשר שואה שנייה". **ישראל היום**.
- קם, אפרים (אפריל 2012). "הבוקר שאחרי התקיפה באיראן". **עדכן אסטרטגי**, כרך 15, גיליון 1, עמ' 15-26.
- רבינא, פזית וסוכנויות הידיעות (16 בינואר 2016). "סבא"א קבעה כי איראן עמדה בהסכם; הסנקציות נגדה הוסרו". **מקור ראשון**.
- שומפלבי, אטילה ואזולאי, מורן (2 דצמבר 2021). "גנץ על תקיפה באיראן: 'צריך להכין אלטרנטיבה למקרה שהמו"מ ייכשל'". *Ynet*.

- Alavi, Seyed Ali (2019). *Iran and Palestine: Past, Present, Future*. Routledge.
- Arnold, Aaron., Bunn, Matthew., Chase, Caitlin., Miller, Steven E., Mowatt-Larssen, Rolf. and Tobey, William H. (April 2019). "The Iran Nuclear Archive: Impressions and Implications". *Belfer Center for Science and International Affairs*.
- Ashraf, Samaneh., Nazemi, Ali., and AghaKouchak, Amir (2021) "Anthropogenic drought dominates groundwater depletion in Iran," *Scientific Reports*, volume 11.
- Bergman, Ronen., Gladstone, Rick and Fassihi, Farnaz (April 13, 2021). "Blackout Hits Iran Nuclear Site in What Appears to Be Israeli Sabotage". *The New York Times*.
- Czulda, Robert (Summer 2022). "Iran's Water Security: An Emerging Challenge". *Middle East Policy*, Volume 29, Issue 2, Pp. 113123.
- Dassa Kaye, Dalia., Nader, Alireza., and Roshan, Parisa (2011). *Israel and Iran: A Dangerous Rivalry*. Rand.
- Dassa Kaye, Dalia (2022). "A New Israeli Approach to Iran?". *Survival*, Vol. 64, No. 2, Pp. 116117.
- Editors of Encyclopedia Britannica (December 13, 2021). "Stuxnet computer worm". *Britannica*.
- Eisenstadt, Michael and Khalaji, Mehdi (September 2011). "Nuclear Fatwa: Religion and Politics in Iran's Proliferation Strategy". *Washington Institute Policy Focus*, No. 115.
- Kershner, Isabel (July 14, 2015). "Iran Deal Denounced by Netanyahu as 'Historic Mistake'". *The New York Times*.
- Khamenei, Ayatollah (2012). *Selected Statements by Ayatollah Khamenei About Palestine*. Islamic Revolution Publishers.
- Malin, Martin B., and Eiran., Ehud (Summer 2013). "The Sum of all Fears: Israel's Perception of a Nuclear-Armed Iran". *The Washington Quarterly*, Volume 36, Issue 3, Pp. 7789.
- Menashri, David (January 2006). "Iran, Israel and the Middle East Conflict". *Israel Affairs*, Vol.12, No.1, pp.107122.
- Parsi, Trita (2007). *Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States*. Yale University Press.
- World Population Review (2022). "Iran Population", <https://worldpopulationreview.com/countries/iran-population>
- World Data (2023). "The Climate in Iran", <https://www.worlddata.info/asia/iran/climate.php>